

Verninge, Brylle og Tommerup Sogne

Nordvestfyn – En historisk-topografisk beskrivelse 1935-36

VERNINGE SOGN er det sydligste i Odense Herred og har Form omtrent som en Skaal, der er udhulet i Nordsiden. Det grænser mod Syd og Vest til Baag Herred (Køng og Ørsted Sogne), mod Nord til Tommerup og Brylle, mod Sydøst til Fangel og mod Syd til Svendborg Amt (Nørre Broby Sogn). Mod de to sidstnævnte Verdenshjørner dannes Skellet af Odense Aa og dens Tilløb Ulvebæk. I Nordøst skyder Sognet en ejendommelig, lang og smal Kile ud mellem Odense Aa og Borreby Møllebæk, der tillige med Holmehave Bæk gør Skel imod de nordlige Nabosogne. Flademaalet er 2897 ha, Indbyggertallet 1935: 1672. Størstedelen af Sognet er højtliggende ; i Midten og mod Øst er Jorderne for det meste jævne, med store Mose- og Engdrag langs Vandløbene; Sydøst for Verninge ses, som et Levn af Vildmark i det frodige Landskab, det ejendommelige Højdedrag Strejlebanke, en Israndsdannelse med dristige Linjer og delvis lyng- eller bregneklædte Skraaninger. Hvor Landevejen Syd for Verninge sænker sig brat mod de lavere Egne langs Aadalen, er der herligt Udsyn over Omlandet. Og i Sognets nordvestlige Hjørne hæver Jordsmonnet sig i et bølgende Højland med spredte Skove, slyngede Veje og blaanende Fjærnsyn over store midtfynske Landskaber. Den højeste Bakketop, Nordvest for Norup, naar 91 m.

Sognets Byer er Verninge, Hjælmerup, Solevad, Langsted, Bregnemose og Norup. Endvidere Gaarde og Huse: Fruerløkken, Stenalt, Skovsbo, Norupskov, Nevershuse, Præsteskov, Lindholm, Gravene.

strejlebanke

I Verninge mødes Odense-Assens og Vissenbjærg-Faaborg Landeveje. Byen er en af de ældste i Herredet og har tidligere været et Knudepunkt for Omegnen; den fik Apotek og Læge og var i lange Tider Valgsted for en af Odense Amts Folketingskredse. Imidlertid groede nye Midtpunkter op ved Stationerne langs Jernbanen Assens-Tommerup, der gaar igennem Sognets nordvestlige Hjørne med Holdeplads i Norup, og det blev navnlig Glamsbjærg, der tog Luven fra Verninge. Men i de senere Aar har den øgede Landevejsfærdsel ført til et nyt Opsving. Medens den vestlige Bydel har bevaret sit hyggelige Landsbypræg, er der Øst for Kirken fremstaaet en hel ny Afdeling med Forretninger og Villaer, hvis røde Tage ses langt ud i Omlandet. Og det er fremdeles Verninge, som har Egnens eneste Apotek.

Den lille Landsby *Hjælmerup* er et af de faa Steder, hvor det gamle Bylav endnu er en levende Virkelighed. Hvert Aar ved Kyndelmisse skiftes der Oldermænd, og i den Anledning samles Bymændene til en Festlighed, som har langt over Hundrede Aars Hævd. Bylavet værner ikke alene om det gamle Byhorn, en gammel Skindpung med Lavets Ejendom i klingende Mønt og Stokken med Bymændenes Navne; det sidder ogsaa inde med en Lavsprøtokol fra 1793. Mange forskellige Sager har hørt ind under Bylavet, som f. Eks. Snekastning, gensidig Hjælp i Ildebrandstilfælde, Rensning af Odense Aa. Snakken gaar, at Bymændene i gammel Tid mødte glatragede til Gildet og ikke kom hjem igen, før de havde faaet Fuldskæg.

I Langsted er der for nogle Aar siden rejst et Bystævne. Til den lille, smilende Landsby knytter sig Mindet om Digteren Ambrosius Stub, der var født i Nabosognet Køng. Ved Giftermaal med Præstedatteren Anne Katrine Schousbo blev han Ejer af en Bondegaard i Langsted, hvis Avling dog var bortforpagtet; men den bofaste Tilværelse har aabenbart ikke passet til hans frie, stemningsbevægede Sind, og efter et Par Aars Forløb forlod han Gaarden for at genoptage sit omflakkende Levnet. Overleveringen har peget paa Voldsgaard i Langsted By som den, der har tilhørt Ambrosius Stub, men Forfatteren Hans P. Lunde har gennem en historisk Undersøgelse paavist, at dette ikke kan være rigtigt; det er en anden af Byens Gaarde, Holmegaard, som Digteren har siddet inde med.

Der er Vandmølle i Langsted, men Sognets sidste Vejrmølle, der laa i Nevershuse, er for faa Aar siden blevet nedlagt, og det samme gælder den morsomme Gaardmølle paa Skrinshave.

I Fruerløkken, tæt ved Tommerup Sogneskel, ligger Verninge Præstegaard. Sagnet fortæller om en Gaard, der hed Fuglsang. Datteren her skulde giftes med Manden i Holmehave, og Fruen gav hende en Løkke i Brudegave, men bagefter græmmede hun sig saa dybt over sin Gavmildhed, at hun tog sin Liv derover. Derefter blev Fuglsang Præstegaard. Sagnet synes her, som i saa mange andre Tilfælde, at være fremkommet ved en Fordrejning af Navne. Den gamle Præstegaard, der var opført saa langt tilbage som i 1570'erne, brændte i 1919, og en ny, grundmuret og teglhængt Bygning rejstes paa Tomten.

Verninge Kirke ligger paa en Banke østlig i Byen. Oprindeligt er den en romansk Bygning af raa Kamp med Dobbeltsoffel og hugne Hjørnesten, men er senere ombygget, saa den nu er stærkt gotisk præget. Den fremtræder som en anselig Korskirke, hvis søndre Fløj tidligere har været Vaabenhus. I romansk Tid har Koret haft en Runding mod Øst, det ser man af en Række Syldsten med afrundede Kanter; men Kor og Apsis er revet ned i den senere Middelalder, og Kirken forvandlet til et Langhus. Taarnet, saavel som Koret og til Dels Skibet er bygget af Munkesten. Højt oppe paa Sydturen sidder et Hoved, udført i Granit, muligvis forestiller det Kirkens Værnehelgen Sct. Michael, hvis ikke det er en af Bygmestrene, som paa denne Vis har ønsket at forevige sine Træk. Taarnet vender de kamtakkede og blindingsprydede Gavle i Nord-Syd, og der er ligeledes Blindinger paa de øvrige Gavle.

Gennem Taarnets Vestmur kommer man ind i Kirkerummet, der efter en Istandsætning i 1918-20, med Udsmykning i rene, dæmpede Farver gør et lyst og venligt Indtryk. I søndre Korsarm staar en gammel Altertavle, den nuværende er malet af A. Dorph og forestiller Kristus og den samaritanske Kvinde. I nordre Fløj hænger en Mindesten over Peder Bering (død 1727), "den første og den sidste Provst over Baag Herred, der boede i Verninge". Og i søndre Fløj en Mindetavle over Præsten Laurids Schytt (1696-1756). Han var gift med Ambrosius Stubs Søster Karen Stub, og det er muligvis hendes poetiske Broder, der har lavet Verset, hun lod indridse paa Tavlen:

Oprigtig Herrens Frygt foruden Svig og Sminke, reen
Ærlighed som ey kan hinke,
retsindig Nidkiærhed for Siælis rette Vel,
de give ham dette Navn, som Falskhed ey skal sværte:
Han var en ret Nathanael,
en from Guds Mand i Sind og Hjerte.

I nordre Korsarm hænger endvidere et gammelt Krucifiks, og paa Skibets Nordvæg fire Egetræsplader med en latinsk Indskrift i Munkestil: "Til den hellige Treenigheds Pris og Ære er dette Værk fuldendt ved Hr. Michel Jacobsen i Aaret 1508". Pladerne skal have siddet paa en gammel Degnestol.

Et Monstranshus fra den senere Middelalder findes nu i Odense Musæum. Den gamle Rytterskole i Verninge er fremdeles i Brug baade som Skole og som Lærerbolig. Efter en Omdannelse i 1910, hvorved Loftet højnedes, rummer den gamle Bygning baade en hyggelig Skolestue og en god Lejlighed. I 1892 opførtes en ny Skolebygning Sønden for Bygaden. Der er desuden Skole i Norup, Forskole i Langsted og en lille Friskole i Solevad.

Verninge Kirke

Voldsted ved Voldsgaard

I *Voldsgaards* Have, paa den yderste Spids af Landtungen mellem Odense Aa og Borreby Møllebæk, ligger et græsklædt Voldsted med stejle Skrænter. Hvis der har staaet et Borgtaarn heroppe - herom tier Historien - har man fra dette haft Overblik over de sammenstødende Dalstrøg og har været i Stand til at standse en fjendtlig Sejlads gennem Aaløbene ind i Midtfyn.

B R Y L L E S O G N falder naturligt i to Afdelinger: en langstrakt Sydarm, der i sin Tid maa være taget ind til Bosæt fra den gamle, midtfynske Kulturbygd omkring Bellinge og Verninge, og en kortere nordvestlig, der ligesom Nabosognene Tommerup og Vissenbjerg tilhører det sent opdyrkede vestfynske Skovland. Sognet grænser mod Vest til Tommerup Sogn, som det delvis omklammer med sin nordvestlige Arm, mod Nord til Ubberud, Sanderum og Brændekilde, mod Øst til Brændekilde og Bellinge, mod Syd til Verninge. Flademaalet er 2034 ha, Indbyggertallet 1935: 1060.

Den sydlige Del af Sognet er skovløs og temmelig jævn, men Jordsmonnet højner sig omkring Brylle By og stiger i den nordlige Del til et først let bølgende, senere kraftfuldt Bakkeland, der paa sine Steder udfolder sig i storladen Vælde. Bjærget ved Broholm naar 106 m, og en Mark Øst for Fredensborg 102 m. Fra de højt bølgende Marker omkring Enkeltgaardene St. Tobo, Broholm og Fredensborg er der store, frie Udsyn over skovrige Landskaber med Midtfyns Sletter og de sydfynske Bjerge i Baggrunden, ja, ved Fredensborg finder man Naturbilleder, der i Styrke og Skønhed næppe overgaas af nogen andre paa Fyn.

Sognet har Byerne: Brylle, Gundestrup, Render. Samlinger af Gaarde og Huse: Stærmose, Brunsvig, Frankfri.

Brylle er en hyggelig Landsby med flere ejendommelige, gamle Gaarde og tiltalende Bybilleder. Den gamle Rytterskole er endnu i Brug baade som Skole og Lærerbolig. Brunsvig Skole flyttedes Aar 1900 til Stærmose; tre Aar senere omdannedes den gamle Skole til Forsamlingshus.

I Sognet er der to Vejmøller, Skræppenborg og Frankfri.

Paa St. *Skræppenborg* boede i Aarene 1832-41 den kendte grundtvigske Lægprædikant Peter Larsen Skræppenborg (1802 -73), som her gik i Gang med at holde kristelige Møder hjemme paa Gaarden, men senere flyttede til Dons i Koldingegnen. Hvor Vejen mellem Tommerup Stationsby og Brændekilde optager Sidevejen til St. Skræppenborg, rejstes 1923 en Sten til Peter Larsens Minde.

Broholm hørte i 1533 til Dalum Kloster og fulgte med dette ind under Kronen, der solgte Gaarden i 1662. 1722 kom den tilbage igen, men afhændedes 1764 som Rytter gods. Mest kendt blandt Fæsterne er Anders Henningsen (død 1690), der 1653 overtog Broholm ved Giftermaal med den forrige Ejers Enke. 1675 blev han Herredsfoged i Odense Herred og Birkefoged over Dalum Birk. Hans Søn Mads Andersen overtog Faderens Stillinger, men 1695 fradømtes han ved Højesteretsdom sine Embeder og maatte rejse fra Gaarden. En senere Fæster, Andreas Augustavisøn, blev ligeledes fradømt Broholm, fordi han havde mishandlet dens „dejlige Ege- og Bøgeskov". 1764 solgtes Gaarden til Grev C. F. von Gørtz „en Æventyrer med et sort Hjærte og en tom Pung", men gik snart over paa andre Hænder. 1782 blev Jens Rasmussen Ejer, og Slægten har siden siddet inde med Gaarden. I J. A. Hofman (Bang)s Beskrivelse af Odense Amt roses Hans Andersen (død 1849), fordi han havde fremelsket skønne Levende hegn, rejst brede Stengærder og holdt sin Skov i udmærket Stand. Baade Stengærder og Plantning er borte med Undtagelse af to høje, prægtige Abelinier.

Gaardene Fredensborg, Skjoldemose, Brolund, Julskov og Stenløkken er alle fremkommet ved en Udstykning Ira Broholm 1781.

Kansleren Johan Fris til Hesselager, der havde Livsbrev paa Dalum Kloster, lod i 1500'erne indrette et Teglværk i „Hestbjerg Enemærke Skov". Til Driften indkaldtes en Del tyske Teglbændere, og et Minde om denne Indvandring har man i Ejendomsnavne som Brunsvig, Vittenberg, Nyrnberg og Skavenborg. Teglværket har vistnok haft sin Plads i Nærheden af det Sted, hvor Lysebjærg-Huset nu ligger. Omkring 1575, da Jacob Ulfeldt var Lensmand paa Dalum, standsedes Driften, der var gaaet haardt ud over Skoven.

Ogsaa Skræppenborg, Tobo, Lille Stærmose, Lille Appe, Vittenberg, Nyrnberg og Skavenborg har i 1533 hørt under Dalum Kloster.

Brylle Kirke ligger midt i Byen. Dens ældste Dele, Skib og Kor, stammer fra romansk Tid og er opført af raa Kamp over Granitsokkel; to rundbuede Vinduer minder om det oprindelige Præg, som i øvrigt omtrent er udslettet, bl. a.

Landskab ved Stærmose

Brylle Kirke

er Korrundingen forsvundet. Hvelvinger, Taarn og Vaabehus er af Munkesten og føjet til i den senere Middelalder. Taarn gavlene, som vender i Nord-Syd har glatte Kamgavle med Top og Fodtinder, og Gavlene paa Kor og Vaabehus er af samme Art.

Den hvidkalkede og teglhængte Kirke med det brede Taarn fremtræder som en fast og tiltalende Helhed og i det indre er den lys og venlig. 11894 fandt Professor Kornerup malerier fra Tiden henimod Aar 1500; de blev istandsat og er nu af festlig Virkning, med Indvielseskors og Rosett i Korets Hvelvingskapper og røde, gule og graa Striber paa Ribber og Skjoldbuer. 1912 blev der atter fundet kalkmalede Prydelser, denne Gang i Skibets Hvelvingskapper, og en Istandsættelse fulgte Aaret efter.

Altertavlen er malet efter Dalsgaards Billede af Marta og Marie. Fra Visitatsen 1589 nævner Biskop Jacob Madsen „et Alter med Tavle paa" ved Korets nordre Side og m den anden Side et Alter med St. Jørgens Billede. De to Altre skal bort, og Sct. Jørgens Billede paa Højaltret.

Noget af det mærkeligste ved Kirken er den gamle, flere Gange omstøbte Kirkeklokke. Oprindeligt var der paa Klokken to Indskrifter i Munkebogstaver: øverst „Marie er mit Navn, min Lyd er takkelig for Gud" og nederst: „mig støbte Mester Jan, Klokkestøber fra Bremen 1376". Og i 1756 siger Sognepræsten R. Balslev: „Dens Lyd og Klang stemmer ganske med det Skudsmaal, Mesteren har

givet den". 1781 blev Klokkeren omstøbt. For faa Aar siden slog den en Revne, Klangen blev for svag, og den maatte paa ny støbes om. Den ærværdige Klokke indviedes i sin nye Skikkelse, da Julen ringedes ind i Brylle 1933. Den vejer 900 Kilo; paa den ene Side staar Aarstallene 1376; 1781 1933 og paa den anden Verslinjer af Grundtvig.

Indtil 1877 var Brylle Anneks til Tommerup. I kommunal Henseende adskiltes Sognene Aar 1900.

Som allerede nævnt under Ubberud, indviedes i 1907 en ny Kirke i den nordlige del af Brylle Sogn. *Broholm Kirke* ligger smukt paa Skraaningen af en høj Bakke lige ind til Nordskellet af Tommerup Stationsby. Den er opført efter Tegning af Arkitekt J. Vilh. Petersen med Skib og Kor og et Pyramidetaarn i Sydøst. Indvendig gør Kirken et venligt Indtryk. Altertavlen, Kristus og den samaritanske Kvinde, er malet af Tony Müller. Rammen skaaret af Mille Madsen.

Ved Fredensborg har der tidligere ligget en Gravhøj.

Landskab ved Brunsvig.

T O M M E R U P S O G N har Form som en skæv Firkant med Diagonalen i Nord-Syd. Det grænser mod Nord og Øst til Brylle, mod Syd til Verninge, mod Vest til Ørsted og Orte Sogne i Baag Herred, mod Nord til Vissenbjærg. Mod Verninge Sogn dannes Skellet af Holmehave Bæk, der gennem Borreby Møllebæk løber ud i Odense Aa. Nordlig i Sognet udspringer Brænde Aa, der udmunder i Lillebælt. Øst for Tommerup Stationsby gennembydes Vandskellet af Hovedbanen gennem Fyn.

Sognet tilhører den gamle, vestfynske Storskov og er det mest skovrige i Herredet. Jordsmonnet er højtliggende og stærkt vekslende. Længst i Syd, paa den tidligere Søflade Tommerup Mae, er der lavest; herfra løfter Landet sig Nord paa til Højder med herlige Udsyn, som i Bankerne ved Ravnsted (85 m), og hele den nordlige Del af Sognet er et Bakkeland, afbrudt af Moser og Issødannelse. Fra en af de gamle Issøer henter Tommerup og Lilleskov Teglværker store Mængder af stenfrit Ler; en anden breder sig som en jævn Flade Øst for Skovstrup, og her findes Sognets højeste Punkt (91 m), afmærket ved en fritstaaende, vidtsynlig Gran. Dybe Kløfter, udfurede af Smeltevand, fører fra Issøbankernes flade Tinder ned mod de omgivende Lavdrag. Større og mindre Skove, spredt over hele Sognet, giver rigt Skiftespil i de ejendommeligt udformede Landskabsbilleder, der snart er smilende, snart alvorsfulde og storladne.

Flademaalet er 2398 ha, Indbyggertallet 1935: 2623.

Der er følgende Byer: Tommerup By (ogsaa kaldet Gl. Tommerup), Knarreborg Stationsby, Tommerup Stationsby, Skovstrup (forhen Usselhuse). Samlinger af Gaarde og Huse: Femtning, Kivsmose, Kohave, Pindstofte, Hingel, Stensbjærge, Toftemark, Nørremark, Nappemark, Storskov, Lilleskov, Skelskov, Skelhuse, Tallerup Huse, Holmehave, Maen. Enkeltgaarde: Kamgaard, Dyrehavegaard, Tallerup, Talleruplund, Baagegaard, Vædegaard, Store Appe.

Da Hovedbanen gennem Fyn aabnedes 1865, blev der lagt en Station nordlig i Sognet, som fik Navnet Tommerup. 1884 indviedes Jernbanen fra Tommerup til Assens; det vilde da have været rimeligt, om den Station, der byggedes Vest for den gamle Sogneby, havde faaet dennes Navn, men da det var optaget i Forvejen, blev den nye Station opkaldt efter den nærliggende Gaard Knarreborg. Dette Forhold har givet Anledning til adskillige Forvekslinger.

Tommerup Stationsby ligger smukt i Dalstrøget omkring Brændeaaens Kilder, omgivet af Banker, som for største Delen er skovklædte. Byens Udvikling har været meget springende; i mange Aar var der næsten Stilstand; efter Assensbanens og senere efter Dobbeltsporets Anlæg flyttede en Del Mennesker til, men først i den sidste Snes Aar er Byen rigtig kommen i Vækst, og har nu lige ved 1000 Indbyggere. Foruden at være Jernbaneknudepunkt er Tommerup Stationsby efterhaanden blevet en udpræget Fabrikby med en Række blomstrende Virk-

Nedkørsel fra Broholm Kirke til Tommerup Stationsby

somheder; derimod har den ingen Muligheder som Handelsby, fordi Opland savnes, og Afstanden til Odense er for lille. Blandt Byens Virksomheder nævnes: Tallerup Andelsmejeri (opført 1889), Tommerup Teglværk (oprettet 1910), Tommerup Værktøjs- og Radrenserfabrik, Hørfabrikken, en Høvljærnsfabrik, en Remskive- og Havemøbelfabrik, Tommerup Traadvæveri. To Lægeboliger ligger ved siden af hinanden i den nordlige bydel.

Tommerup Hørfabrik er den eneste i sin Art her i Landet. Den oprettedes som Hørskæfteri i Krigsaarene, men blev i 1921 overtaget af et nyt Selskab og har siden haft en rig Udvikling med stadige Udvidelser (et Væveri og et moderne Anlæg til Hørrens Behandling).

Tommerup Stationsby har en mærkelig uregelret Skikkelse med spredt Bosæt. I dens sydlige Del ligger Tallerup Skole, som flyttedes hertil 1910 fra Tallerup Huse nærmere ved Højsholtskoven. Desuden den nye tekniske Skole, der indviedes i Oktober 1936, og Plejehjemsforeningens Optagelseshjem (opr. 1917). Teknisk Skole oprettedes af Haandværker- og Borgerforeningen ved dens

Stiftelse i 1911 og har indtil 1936 haft til Huse i Tallerup Skole. Nærmere ved Jernbanen ligger et Forsamlingshus, opført 1889, udvidet til to Stokværk 1928 (med Stationsbyens Bibliotek), og i den nordlige Bydel et Missionshus, bygget 1926.

I de allerseneste Aar er Stationsbyen undergaaet store Forandringer. To nye Landeveje: fra Knarreborg til Vissenbjærg (aabnet 1933) og fra Tommerup St. til Skallebølle (aabnet 1935) har ændret Bybilledet, og nu, da dette skrives, er et stort Arbejde i Gang med Bygning af en ny Underføring under Jernbanen, hvorved der skabes en langt lettere og sikrere Forbindelse mellem den nordlige og den sydlige Bydel.

Knarreborg Stationsby er mere Handelsby end dens større Nabo imod Nord. Nær ved Stationen ligger Tommerup Væveri. Paa Gaarden Knarreborg indrettede Odense Amt 1886 et Hjem for vanskelige Børn, men 1906 solgtes Bygningerne til en Kreds af Indre Missions Venner, som her oprettede Tommerup Højskole. Bygningerne, der flere Gange er ændret og udvidet, omgives af en stor og smuk Have.

Tommerup By ligger dels paa et Højdedrag omkring Kirken, dels i et lavt Engdrag nedenfor Bankerne (Overbyen og Nederbyen). Den gamle Rytterskole, der havde sin Plads midt i Byen, nedlagdes i 1927, og en ny, smuk Skole byggedes i Knarreborg Stationsby (Tommerup Skole). I en snæver Dalkløft, ved Afløbet fra det ejendommelig, lange og smalle Møsedrag Ravedam, laa tidligere en Vandmølle, nu er der Savskæreri. Dalstrøget fører videre mod Syd langs den hyggelige Smedegyde, der frembyder et smukt, gammeldags Landsbybillede. Hvor Gyden ender, laa i sin Tid det gamle Bystævne. Det er for længe siden forsvundet, men er i 1935 blevet genrejst.

Mellem Tommerup By og Knarreborg St. opførtes i 1932 „De gamles Hjem“, en smuk Bygning med gulkalkede Mure og Tegltag.

Kirken ligger paa en Banke nordøstlig i Byen, omgivet af den gamle Kirkegaard, medens en nyere, der er anlagt ved Bryllevejen overfor Præstegaardshaven, allerede for længst er taget i Brug. Skib og Kor er oprindelig fra romansk Tid, opført af raa Kamp over Granitsokkel. I sentgotisk Tid er Koret revet ned og forlænget imod Øst, saa Rummet nu danner et Langhus; dog er den runde Korbue bevaret, og i Skibet har man kunnet skimte et rundbuet Vindu. Taarn og Vaabenhus er tilføjet omtrent ved samme Tid. I 1920 fuldførtes en gennemgribende Ombygning efter Tegning af Arkitekt Jens Christensen. En rummelig Nordfløj tilbyggedes, Taarnet forhøjedes og udsmykkedes, saavel som de to Gavle i den nye Fløj, med Kamtakker og smukke Blindinger.

Altartavlen er et Maleri af A. Dorph, Kristus i Getsemane. Det gamle Alterbillede, stærkt medtaget af Tidens Tand, er ophængt paa Taarnrummets

Nordvæg. Iflg. Biskop Jacob Madsen stod Alteret i 1589 op til Muren, og paa denne var malet Kristi Daab i Jordans Flod.

Før Udvidelsen i 1920 gjorde Kirken et ret uanseligt Indtryk. Nu fremtræder den med et festligt Ydre, der i Samspil med den gamle maleriske Præstegaard og dens store, dejlige Have udgør et henrivende Landsbybillede.

Tommerup Præstegaard er opført i Slutningen af 1600'rne af Egebindingsværk. Ældst er Forpagterboligen, bygget som Enkesæde 1692; i det vinkelbyggede Stuehus ses en Egebjælke med samme Aarstal og Indskriften:

Stensbjærge Mølle

Fred med dem som gaar ind,
Frelse med dem som gaar ud.

HCIS (d. v. s. Hr. Claus Jacobsen, Sognepræst).

Mærkelig er ogsaa den ualmindelig lange, sulebyggede Ladelænge.

I Haven er der mægtige gamle Træer, som ses milelangt bort. En Nøddehæk er plantet af Niels Matthias Petersen, der en ledig Vinter, 1826-27, boede her hos sin Svigerfar, Præsten Thorkild Lund.

Medens de fleste Skove tilhører Sognets Gaarde, ejes den største, *Højsholt*, af Herregaarden Brahesborg i Gamtofte Sogn. I en vildsom Tykning nærvæd dens sydlige Udkant ses Voldstedet af den gamle Gaard Højsholt. Den mest kendte af Ejerne er Fru Sofie Lykke, der sad inde med Gaarden ved Midten af 1500'erne. Fruen, der var Enke efter Jacob Hardenberg til Hvedholm og Arreskov, har ikke faaet noget godt Eftermæle i Folkemunde. Et Sagn, der endnu lever paa Egnen, lader hende hver Midnat komme kørende fra Højsholt over Sortebro (et Mosedrag, der nu overskæres af en Landevejsdæmning) med Tommerup Præstegaard som Maal for den vilde Kørsel.

Store Appe hørte i Middelalderen til Dalum Kloster, gik senere over til Kronen og blev Selvejendom ved Ryttergodsets Salg i 1764, da den købtes af den daværende Fæster, Henrik Rasmussen. Siden hen har Gaarden hele Tiden været i samme Slægts Eje.

Kamgaard samledes 1656 af G. Th. Haffenreffer. Hans Svigersøn Peder Fallenkamp var Herredsfoged i Sallinge Herred, og Embedet gik i Arv i flere Ætled. Men i 1739 overdroges Gaarden til Hans Hansen Kam, der overtog den som Selvejer ved Ryttergodsets Salg i 1764, og det er hans Slægt, der siden har siddet inde med Gaarden. En Indskrift, som fra en ældre Bygning er flyttet til den nuværende, hentyder til den farlige Ildebrand 1693, som lagde Herredefoged Fallenkamps Gard i Aske – han og hans Familie maatte redde sig ud gennem Vinduerne - :

Gud som før ved Ildens Flamme
tog mit Gods med Gaarde toe
Vaade slig lad aldrig ramme
mig, men jeg skal byg og boe.

Mens gif Fred i vore Dage
at alt for os lykkes maa,
drif herfra ald Sorg og Klage,
lad og Gaarden stedse staa!

Ved Ravnsted

Endvidere Aarstallet 1695 og Navnebogstaverne PDFK (Peder Diderichsen Fallenkamp) og CGHD (Christine Georg Haffenreffers Datter), og et Bibelsprog: Vi ære komne i Ilden, men du, Herre, udførde os til at vederkvæges.

Baagegaard nævnes 1533, udlægges 1547 paa Kongens Bud til Svenskeren Nils Bjelke og afhændes senere til Rigsadmiral Henrik Bjelke. Mest kendt af de følgende Ejere er Præstesønnen Kaptajn Jacob Tommerup og hans Efterfølger Major v. Hey. Vædegaard er udskilt fra Baagegaard, og en stor Del af Tommerup Stationsby er bygget paa frasolgte Grunde.

Tallerup nævnes 1383 og hørte i lang Tid sammen med Frøbjærghus, senere med Baagegaard. Major v. Hey opførte 1755-60 en statelig Nybygning, men den blev nedrevet, da Talleruplund i 1803 udskiltes fra Tallerup.

I Stensbjærge ligger Sognets eneste genstaaende Vejrmølle.

Den nordlige Del af Sagnet hører til Broholm Kirkedistrikt. I Kivsmose er der en Forskole. Den gamle Kivsmose Skole blev nedlagt 1927.

1932 blev der i en Have ved Tommerup Stationsby fundet en Hesteknogle, der var tildannet som en Økse og rimeligvis er tabt af en Omstrejfer i Stenalderens ældste Afsnit (Mulleruptiden).

Nordvestfyn. En historisk-topografisk Beskrivelse. Dansk Hjemstavns Forlag, 1935-1936 • Under redaktion af Olaf Andersen, Aage Jacobsen, T.S. Larsen, med bidrag af en kreds af stedlige medarbejdere • Digitaliseret i april 2011 af Margit Egdal.

